

Een klokbekergraf te Nijmegen (provincie Gelderland, NL)

Erik DRENTH & Carmen HARMSSEN

1. Inleiding

In Nijmegen-West (gemeente Nijmegen, provincie Gelderland, Nederland; Fig. 1) is in 2010 aan de Koekoekstraat door het Bureau Archeologie en Monumenten van de gemeente Nijmegen (BAMN) een opgraving uitgevoerd in een zone van fluviatiele afzettingen van oudere pleistocene riviersystemen, al dan niet gecombineerd met (plaatselijke) eolische afzettingen (Heunks, in voorbereiding). Zij zijn opgestoven vanuit riviervlakten onder periglaciale omstandigheden; in dezelfde omstandigheden is daarover mogelijk door gelifluctie materiaal afgezet. De bodem die zich in deze afzettingen heeft gevormd, was gedeeltelijk nog aanwezig. Op veel plaatsen werd een restant van de B-horizont waargenomen. Hierop rustte een Romeins cultuurpakket dat over het gehele opgravingsterrein is waargenomen. Door eeuwenlange landbewerking bleek ook deze laag niet meer ongeroerd te zijn, waardoor het maaiveld uit de Romeinse tijd, en waarschijnlijk tevens het neolithische oud-oppervlak, is verdwenen. Door verploeging is het opgegaan in (sub)recente ophogingslagen.

De archeologische resten die zijn aangetroffen, variëren van nederzettingssporen uit zowel de Midden- en Late Bronstijd, Vroege IJzertijd, vroeg-Romeinse tijd als de Nieuwe Tijd tot een Romeins necropool uit de 3de eeuw. Binnenkort zullen de opgravingsresultaten uitvoerig worden gepubliceerd (Harmsen, in voorbereiding). Hier nemen wij alvast een voorschot daarop door een gedetailleerde bespreking van een verrassende vondst die aan het licht kwam aan de zuidwestelijke rand van het Romeinse grafveld: een graf van de laat-neolithische Klokbekercultuur (Fig. 2).

2. Het klokbekergraf

2.1. Inleiding en onderzoeksmethodiek

De vondst van een klokbekergraf binnen het Romeinse grafveld kwam als een volstrekte verrassing. Aanvankelijk was de gedachte dat het wederom een graf uit de Romeinse tijd betrof, maar de vondst van een klokbeker bracht daar verandering in.

Op het niveau van (opgravings)vlak 1 (ca. 9,55 m + NAP) is ervoor gekozen de kuil volgens de kwadrantenmethode op te graven, te beginnen in het noordwestelijke kwadrant. Daarbij werd ca. 20 cm onder het eerste vlak een ingedrukte maar complete klokbeker aangetroffen. Dat niveau werd vlak 2, op ca. 9,35 m + NAP. De klokbeker is *en bloc* gelicht om uitgerepareerd te worden in het restauratieatelier van het BAMN. Nadat vervolgens de coupeprofielen ingetekend waren, werd het gehele spoor tot op het niveau van vlak 2

Fig. 1 - Locatie van de vindplaats Nijmegen-Koekoekstraat (aangegeven met stip).

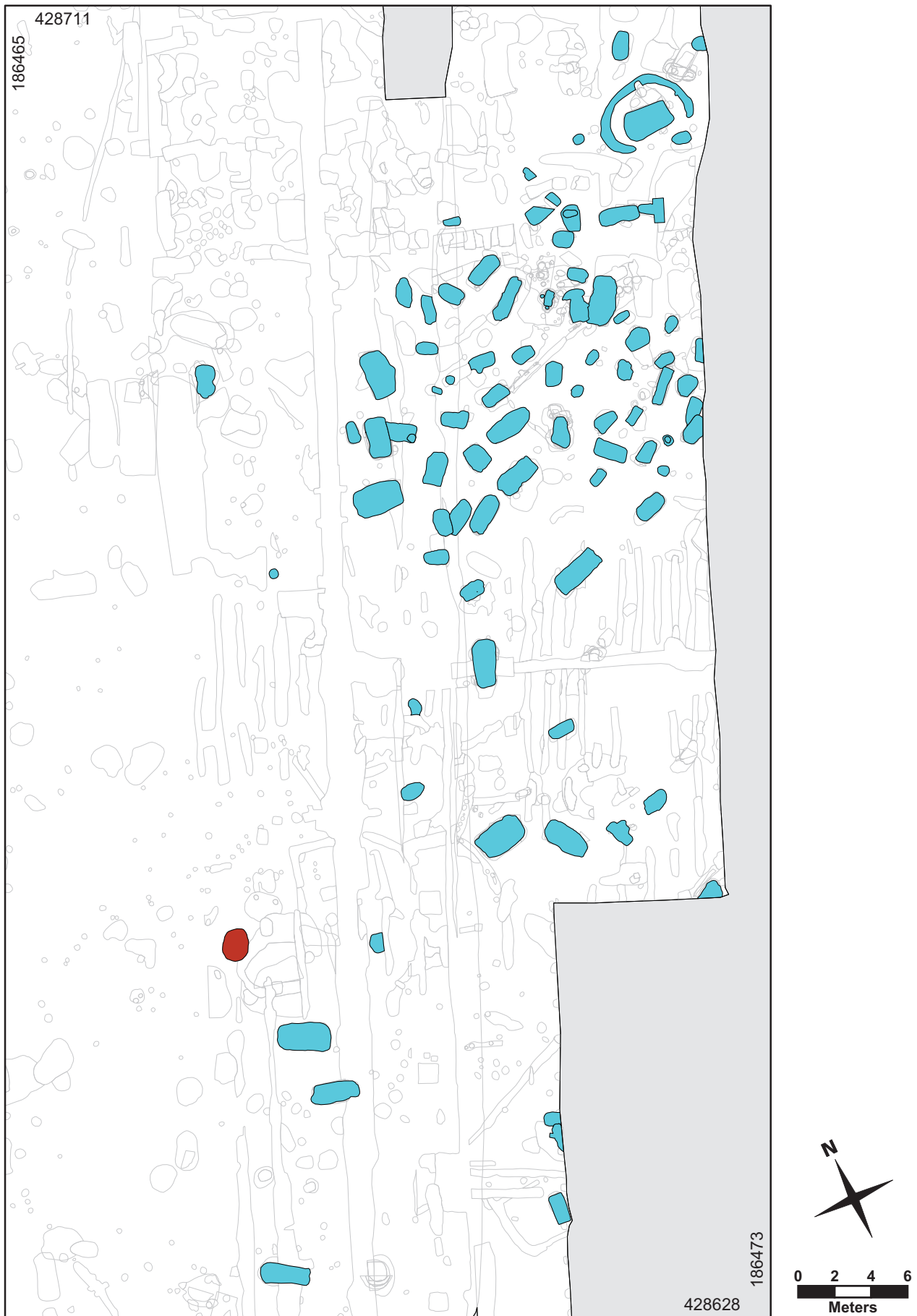

Fig. 2 - Nijmegen-Koekoekstraat: een uitsnede van de allesporenkaart met daarbij in rood het klokbekegraf. Blauw refereert aan Romeinse graven.

verdiept. Vanaf dat moment werd niet meer vastgehouden aan de kwadrantenmethode. Daardoor kon de coupetekening niet verder aangevuld worden. In totaal zijn binnen de grafkuil zeven vlakniveaus onderscheiden, maar het hoogteverschil daartussen was minimaal. Vlak 7 lag ca. 14 cm lager dan vlak 2. Het laagste punt van de grafkuil was 9,21 m + NAP. De vlakken werden dicht op elkaar aangelegd, omdat rekening werd gehouden met een eventueel lijksilhouet. Onder de grafkuil werd een controlevlak aangelegd, dat als vlak 8 alleen door middel van foto's is geregistreerd. Op deze diepte waren nog slechts enkele uitspoelingsvlekken zichtbaar. De kuilinhoud tussen de vlakken 1 en 2 werd vrijwel geheel verzameld en van de vlakken 6 en 7 zijn als monsters delen van verkleuringen verzameld die tezamen als mogelijk afkomstig van een lijksilhouet werden gezien. Deze monsters zijn nat gezeefd over een zeef met een maaswijdte van 1 x 1 mm.

Op het hoogst gedocumenteerde vlak had de grafkuil als maximale afmetingen ca. 1,8 m x 1,4 m (Fig. 3). De ovaalvormige kuil met ietwat grillige contouren was noordoost-zuidwest georiënteerd. Op een dieper niveau (de vlakken 2 en 3) werd de kuil smaller, maar was de vorm nog tamelijk grillig. Op het vierde en vijfde vlak was het grondspoor afgerond-rechthoekig en mat ca. 1,3 m x 0,75 m. De vlakken 6 en 7 lieten een smaller spoor zien van ca. 0,95 m x 0,6 m; een deel van de grafkuil was reeds verdwenen. Vlak 7, het onderste vlak dat gedocumenteerd is, lag iets meer dan 4 cm dieper dan vlak 5. De grafkuil moet daarom een nagenoeg vlakke bodem hebben gehad. De restdiepte van dit grondspoor was ca. 0,35 m. Daar moet naar schatting 0,30 tot 0,6 m bij worden opgeteld om te komen tot de hoogte van het toenmalige maaiveld. De kuil zou daarmee ergens tussen ca. 0,65 tot 0,95 m diep geweest zijn.

Helaas kon niet worden vastgesteld of ooit een tumulus over de grafkuil is geworpen. Resten van of aanwijzingen voor een heuvellichaam, in de vorm van opgeworpen grond of bodemvorming, zijn niet geconstateerd. Maar dit kan simpelweg het gevolg zijn van het feit dat na de aanleg van het graf een substantieel deel van de oorspronkelijke bovengrond verstoord is (zie boven). Wel is het opvallend dat

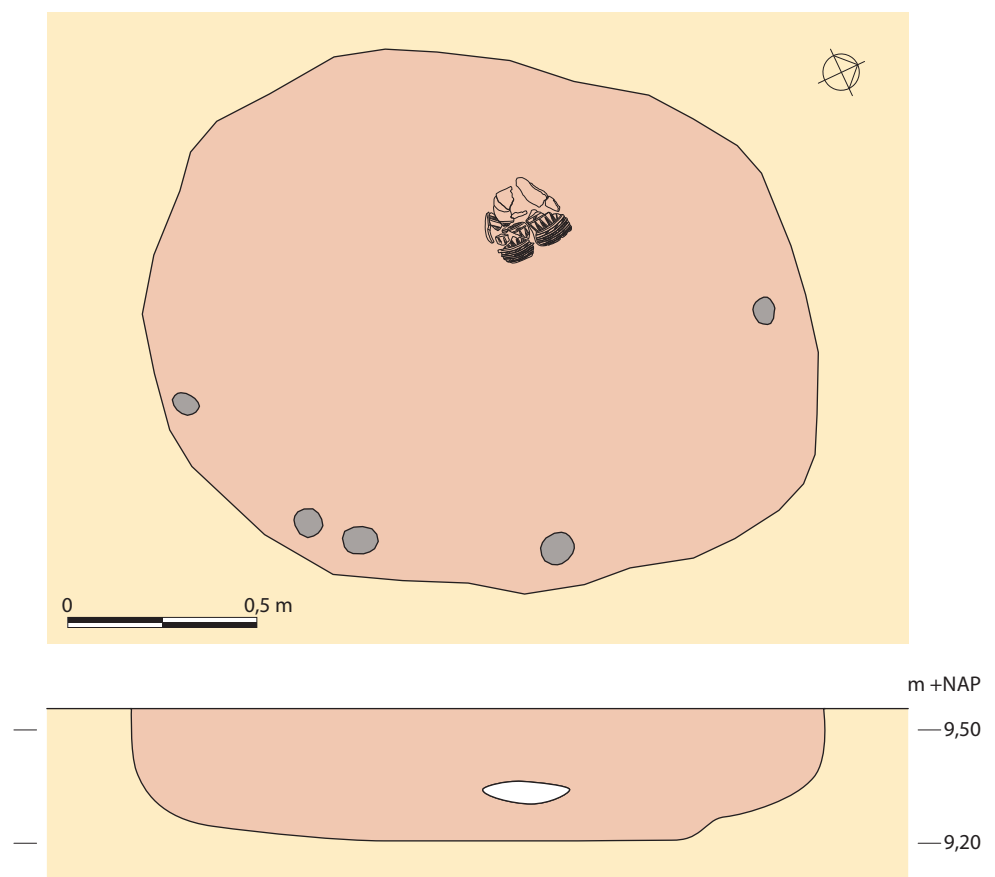

Fig. 3 - Nijmegen-Koekoekstraat: boven- en zijaanzicht van de grafkuil, waarbij de ligging van de klokbeker is aangegeven. De dwarsdoorsnede is gereconstrueerd op basis van vlaktekeningen. Daarbij zijn de donkere verkleuringen weggelaten die over een kort verticaal traject aan de rand van het graf zichtbaar waren (zie de tekst). Evenmin zijn in de vlaktekening de vlekken weergegeven die aanvankelijk als resten van een lijksilhouet zijn geïnterpreteerd.

binnen een straal van 100 m van het klokbekergraf behalve de Romeinse dodenakker in het (zuid)westen drie crematiegraven uit het begin van de Midden-Bronstijd is gevonden (Harmsen, 2012: 18-19; Harmsen, in voorbereiding). De rijkdom aan graven uit verscheidene perioden roept de vraag op of de oudere bijzettingen aan het oppervlak als grafheuvel zichtbaar waren in de Romeinse tijd en derhalve reden waren voor de aanleg van een necropool in de 3de eeuw A.D. We kunnen hierover speculeren, maar een definitief antwoord is helaas niet mogelijk.

Het klokbekergraf van Nijmegen-Koekoekstraat tekende zich op het eerste vlak af als een grafkuil met een donkerbruine vulling van matig siltig zand met aan de buitenzijde een bruine band zwak siltig zand. Verder kwamen hier en daar in de grafkuil lichtere ijzervlekjes voor. Die donkere 'binnenvulling' is de nazakking van het bovengelige Romeinse akkerpakket of het restant van de B-horizont. De vulling werd een vlak lager meer homogeen bruingrijs van kleur, hoewel donkere en lichte vlekken voorkwamen. Op dit niveau werd in de oostelijke helft van de kuil langs de rand een vijftal verkleuringen met een diameter van ca. 7 tot 9 cm waargenomen (Fig. 3). Zij zijn als paalsporen geïnterpreteerd. In de onderliggende vlakken werden deze sporen niet meer gezien. Wat zij betekenen, is onduidelijk. Verder tekenden zich in de kuil op vlak 3 donkere vlekken af; vooral aan de oostelijke lange zijde en zuidelijke korte zijde waren zij duidelijk

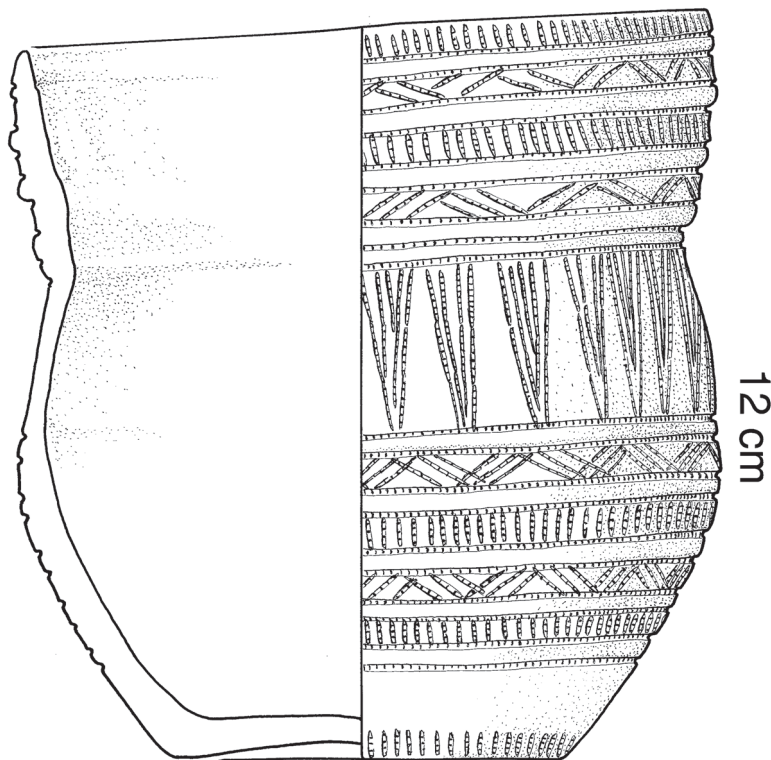

Fig. 4 - Nijmegen-Koekoekstraat: de klokbeker uit het graf.

zichtbaar (Foto's van deze verkleuringen zullen in Drenth & Harmsen [in voorbereiding] worden gepubliceerd.) Dat patroon zette zich voort in de twee daaronder gelegen vlakken, hoewel de kleur lichter en valer werd. Op de vlakken 6 en 7, waar de bodem van de kuil zich bevond, werden de vlekken tevens kleiner om ten slotte volledig te verdwijnen. Bij de opgraving is er rekening mee gehouden dat het mogelijk de sporen van een lijksilhouet betrof. Maar bij nadere beschouwing is dat hoogstwaarschijnlijk niet het geval. Hoe de donkere verkleuringen precies ontstaan zijn, is niet met zekerheid te zeggen. Wel is het plausibel dat zij de resten zijn van houten bekisting, hoewel hout of houtskool niet is aangetroffen. Deze veronderstelling wordt onder meer ingegeven door het feit dat in de vlakken 3 tot 6 de donkere vlekken in elk geval in het oosten en zuiden ongeveer rechte grenzen hadden.

Een ander argument is de positie van de klokbeker, waarvan de onderzijde op ca. 9,30 m + NAP lag. De klokbeker was op de zijkant gelegen; de bovenliggende zijde was ingedrukt (Fig. 3 en 4). Alles tezamen suggereert dat de beker ergens op heeft gestaan en bij het dichtgooien van de kuil is omgevallen en gebroken. Omdat de bodem van de beker zich op ca. 10 cm boven de onderkant van de kuil bevond, heeft de pot waarschijnlijk op een bekisting gestaan. De kist zal vermoedelijk oorspronkelijk hoger zijn geweest zijn dan 10 cm. Bij het verrotten ervan, in het bijzonder wanneer een deksel aanwezig was, kan de beker naar beneden gezakt zijn.

De grindjes die verspreid in de gehele grafkuilvulling zijn aangetroffen, zijn naar alle waarschijnlijkheid bij toeval in het grondspoor geraakt. Daarop duidt zowel hun frequente aanwezigheid zowel in omliggende grondsporen als de natuurlijke ondergrond.

2.2. Lijkbehandeling

Er zijn geen onverbrande of verbrande skeletelementen in het graf ontdekt. De donkere en lichte vlekken die zich aftekenen in de vlakken 3, 4 en 5 zijn, zoals gezegd, te onregelmatig van vorm om er een lijksilhouet in te zien. Bij ontstentenis van de bijzonder resistente crematieresten mag echter inhumatie worden aangenomen. Eenzelfde lijn van argumenten volgt Lanting (2007-2008) in zijn overzicht van graven van de NO-Nederlandse /NW-Duitse klokbekeergroep. Te oordelen naar situaties met betere conserveringsomstandigheden elders in Nederland, zal het hoogstwaarschijnlijk gaan om één dode (zie onder) die in hurkligging, dat wil zeggen met opgetrokken benen, in anatomisch verband is bijgezet (zie in dit verband Drenth & Meurkens, 2011; Lanting, 2007-2008; Lanting & Van der Waals, 1976).

Het feit dat er van het lijk niets meer resteert, is ongetwijfeld het gevolg van de ongunstige conserveringsomstandigheden. Het graf werd aangelegd in een zuur milieu en was bovendien gelegen boven de grondwaterspiegel.

Helaas kan de dodenhouding, in het bijzonder de ligging van de dode op de linker- of rechterzijde, niet gereconstrueerd worden aan de hand van de positie van de klokbeke binnen de grafkuil. De tot dusver bekende Nederlandse klokbekegraven waarin lijksilhouetten en skeletten zijn geassocieerd met vaatwerk wijzen niet op een vaste plek van vaatwerk ten opzichte van de dode (Fig. 5).

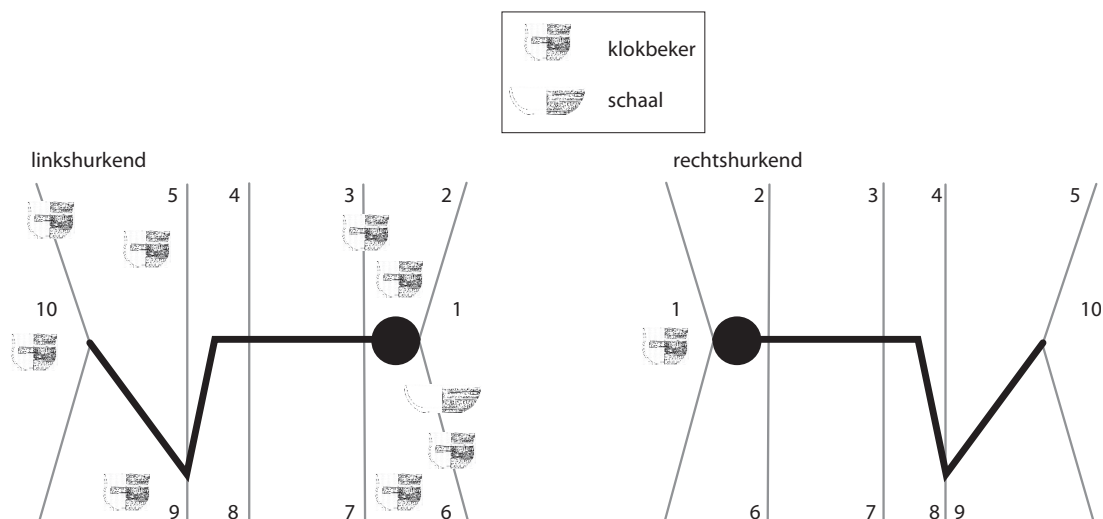

Fig. 5 - Ligging van vaatwerk in grafheuvels en vlakgraven van de Klokbekecultuur in Nederland ten opzichte van inhumaties, zoals die in de vorm van skeletten en lijksilhouetten zijn aangetroffen. De begravenen is geschematiseerd weergegeven. Er zijn tien verschillende posities bij de ligging van het vaatwerk onderscheiden; de cijfers in de figuur refereren hieraan. Naar Drenth & Hermsen, 2011.

2.3. Grafgiften

Slechts één grafgift is aangetroffen: een versierde klokbeke (Fig. 4). Daarmee onderstreept het Nijmeegse graf het algemene beeld. Wanneer er in Nederlandse grafheuvels en vlakgraven bijgiften worden aangetroffen, dan bestaan die frequent uit slechts één pot

Fig. 6 - Samenstelling van Nederlandse grafinventarissen (uit grafheuvels en vlakgraven) van de Midden-Nederlandse Klokbekergroep. Vraagtekens bij grafuitrustingen hangen ten dele samen met het feit dat zij niet tijdens professionele opgravingen zijn ontdekt. Verder omdat de kwestie speelt of vondsten inderdaad wel grafgiften zijn en geen materiaal dat bij toeval in het graf beland is. ‘Au’ staat voor goud, ‘Cu’ voor koper en ‘barnsteen’ voor één of meer sieraden uit barnsteen. De hamerbijlen alsmede de polsbeschermers zijn uit natuursteen vervaardigd, de afslagen, de bijlen (of in één geval een beitel), de dolk van Scandinavisch type, de kernen, de mesjes, de pijlpunten (eventueel geen grafgiften, maar ingeschoten projectielen), de schrabber en de vuurslagen uit vuursteen. Belangrijkste bronnen (soms met verdere verwijzingen): Butler & Van der Waals, 1966; Drenth & Hermsen, 2011; Drenth & Hogestijn, 2007; Drenth & Meurkens, 2011; Lanting & Van der Plicht, 1999-2000; Lanting & Van der Waals, 1976; Modderman, 1962-1963.

(Fig. 6). Dit geldt ook voor de Midden-Nederlandse klokbekergroep, waartoe de klokbeker van de Koekoekstraat te Nijmegen gerekend moet worden (zie onder).

Van de niet-metrische kenmerken van de klokbeker zijn vooral vermeldenswaardig: de enigszins convexe hals die niet vloeiend overgaat in de schouder, de holle bodem en het ontbreken van een standvoet. Op de breuk heeft de klokbeker (wanddikte 6-8 mm) de volgende kleuropbouw (van buiten naar binnen): geelbruinoranje-donkergrijs-geelbruinoranje. Deze opbouw is indicatief voor een herkomst uit een zuurstofrijke oven, hoewel het niet volledig uitgesloten kan worden dat de bakomstandigheden zuurstofarm waren en de pot bij het afkoelen alsnog aan de lucht werd blootgesteld (zie in dit verband Rye 1988: 114-118).

De verschraling bestaat uit chamotte en grind (grootste zichtbare partikel achtereenvolgens 4 en 5 mm).

De binnenzijde is geglad. Het licht golvende profiel aan deze zijde geeft aan dat de beker uit rollen klei is geconstrueerd. Op ca. 3 cm boven de bodem is aan de binnenkant verder een lichte ribbel zichtbaar. Dit doet vermoeden dat het uiterste benedendeel van het potlichaam uit één stuk is gevormd, waaraan vervolgens kleirollen zijn bevestigd.

Voor zover de buitenkant onversierd gelaten is, is deze zijde geglad. De decoratie is uitgevoerd met twee soorten kerf spatels. Met een grovere variant zijn, gezien de oversnijdingen, eerst horizontaal omlopende lijnen aangebracht, waarmee de beker 'verkaveld' is. Daarna zijn met een fijnere getande spatel de aldus ontstane velden ingevuld. Op de hals prijken vier horizontaal omlopende ribben, die telkens omzoomd zijn door een horizontaal omlopende kerf spatellijn. De versiering start direct onder de rand met een horizontale rij min of meer rechtop staande korte lijnen. De tussenversiering op de hals is verder opgebouwd uit respectievelijk een dubbele zigzaglijn, die echter plaatselijk een- en drievoudig is, een horizontale rij verticale korte lijnen en een dubbele zigzaglijn, die ten dele drievoudig is. De schouderversiering begint met een horizontaal omlopende kerf spatellijn, gevolgd door hangende afgeknotte driehoeken (die op hun beurt met kerf spatellijnen zijn ingevuld, waardoor soms lange driehoeken zijn ontstaan) en een horizontaal omlopende kerf spatellijn. Daaronder volgt op het benedenlichaam van de pot een viertal versierde zones. Zij bestaan achtereenvolgens uit drievoudige zigzaglijnen (ten dele tweevoudig), een horizontale rij min of meer verticale indrukken, opnieuw drievoudige zigzaglijnen (ten dele tweevoudig) en een horizontale rij min of meer verticale indrukken. De zones zijn elk ingeklemd tussen twee horizontale kamstempellijnen. De zoneversiering wordt tevens met een dergelijke lijn afgesloten. Daaronder bevindt zich een onversierde zone. Ten slotte is de voet versierd met een horizontaal omlopende rij verticale korte lijnen.

De voornoemde kenmerken typeren de pot als een klokbeker van het type Veluwe of, kortweg, een Veluwse klokbeker (Lanting, 2007-2008: 49; Van der Waals & Glasbergen, 1955: 24-26). Door Van der Waals & Glasbergen zijn daarbinnen drie varianten onderscheiden: de (sub)typen 2Id t/m f.¹ De verhouding tussen de hoogte en de maximale diameter is daarbij gehanteerd als een van de onderscheidingscriteria. Het type 2Id heeft een hoogte die groter is dan de breedte. Bekers van het type 2Ie zijn even hoog als breed of hebben een iets grotere hoogte dan breedte. Bij het type 2If overtreft de maximale diameter duidelijk de hoogte. Lanting (2007-2008: 49) heeft zich onlangs opnieuw gebogen over de definitie en onderverdeling van Veluwse klokbekers. Hij meent dat er wat

1. Van der Waals & Glasbergen 1955, 25. Zij spraken aanvankelijk van *stages* (fasen). Maar na verloop van tijd werd in plaats hiervan de term 'typen' gebruikt. Zie voor meer informatie over de onderzoeksgeschiedenis Drenth & Hogestijn, 2007.

afmetingen betreft geen reden is om af te wijken van de oorspronkelijke definities.² Dit komt er in zijn woorden op neer dat ... *2ld hoger dan breed is, 2le ongeveer even hoog als breed, en 2lf breder dan hoog is.*

In naam mogen Van der Waals & Glasbergen en Lanting dan wel op dezelfde manier Veluwse klokbekers onderverdelen, in de praktijk zijn er echter verschillen. Dit wordt duidelijk uit een nadere beschouwing van de klokbekers die getoond worden als voorbeelden van de verschillende subtypen. Zo heeft een klokbeker van de Groevenbeeksche Heide, die Van der Waals & Glasbergen (1955: 26, 40 en pl. XV, nr. 44) zien als exemplarisch voor het type 2lf, een hoogte-breedteverhouding die valt tussen 0,85-0,9. Een vergelijkbare ratio heeft een beker uit Speuld, die door Lanting (2007-2008: fig. 12, nr. 21) als type 2le wordt bestempeld. Het moge duidelijk zijn dat deze discrepantie onbevredigend is. Vornoemde studies noemen geen van beide exacte getallen om de varianten binnen de groep van Veluwse klokbekers ten opzichte van elkaar af te bakenen en daar ligt het euvel.

Teneinde de klokbeker van de Koekoekstraat toch goed te kunnen classificeren, is een poging ondernomen om in deze lacune te voorzien. Aan de hand van verscheidene publicaties zijn 51 Veluwse klokbekers gemeten (Van der Beek, 2004; Butler & Van der Waals, 1966; Drenth, 2006; Drenth & Hermsen, 2011; Drenth & Hogestijn, 2007; Lanting, 2007-2008; Lanting & Van der Waals, 1976; Van der Leeuw, 1976; Modderman, 1959; Van Sprang, 1993; Tuyn, 1978; Van der Waals & Glasbergen, 1955). Zij zijn alle aangetroffen in de context van de Midden-Nederlandse klokbekergroep (zie Fig. 9). Voor de duidelijkheid, de analyse is exclusief bekers, waarover de meningen verschillen (vgl. Drenth & Hogestijn, 2007 met Lanting, 2007-2008). Een voorbeeld is een pot uit Maarsbergen (Lanting, 2007-2008: fig. 12, nr. 18), die bestempeld is als Veluwse klokbeker maar ook als vertegenwoordiger van het bekertype 2lc.

Het onderzoek leert dat de verdeling van de lengte-breedteverhoudingen niet unimodaal is (Fig. 7). Minimaal drie groepen kunnen worden onderscheiden. Zij hebben waarden die achtereenvolgens lopen van 0,6 tot 0,65 dan wel van 0,6 tot 0,7, van 0,65 of 0,7 tot 1,05 dan wel 1,1 en van 1,05/1,1 tot 1,45.³ De beker van de Koekoekstraat behoort tot de tweede of derde categorie.

De resultaten corresponderen slechts tot op zekere hoogte met de typologische ideeën van zowel Lanting als Van der Waals & Glasbergen. Het huidige onderzoek maakt duidelijk dat op grond van de hoogte-breedteverhouding de grenzen tussen de subtypen van de Veluwse klokbekers dikwijls lastig te trekken zijn. Vooral het afbakenen van de varianten 2le en 2lf is problematisch, zo niet onmogelijk. Daarnaast speelt de kwestie wat het onderscheid is tussen klokbekers en drieledige schalen (zie in dit verband Drenth & Schrijer, in voorbereiding). Het lijkt dan ook weinig zinvol de subtypen 2le en 2lf op basis van de verhouding tussen hoogte en breedte te handhaven. Voor bekers met een ratio van in elk geval 1,1 of meer kan vooralsnog het typologische label 2ld aangehouden worden. Mogelijk behoren ook plompere bekers tot deze categorie, maar dat moet nader onderzoek uitwijzen. Met zijn ratio van ca. 1,06 is het dan ook twijfelachtig ofwel voor discussie vatbaar of de beker van de Koekoekstraat aan het subtype 2ld moet worden toegewezen.

2. Wat de overige kenmerken van de drie typen betreft, houdt Lanting (2007/2008: 49) er iets andere ideeën op na dan Van der Waals. Maar in het huidige kader zijn die verschillen irrelevant.

3. Er is met opzet gekozen om de verhouding tussen hoogte en breedte in intervallen van 0,05 te presenteren. Onnauwkeurigheden die bijvoorbeeld ontstaan zijn bij het aflezen van de waarden worden er aldus (grotendeels) uitgefilterd. Deze waarden zijn ontleend aan geschaalde tekeningen en foto's. In het laatste geval zijn foto's gebruikt waarbij het aardewerk (nagenoeg) recht van voren is gefotografeerd.

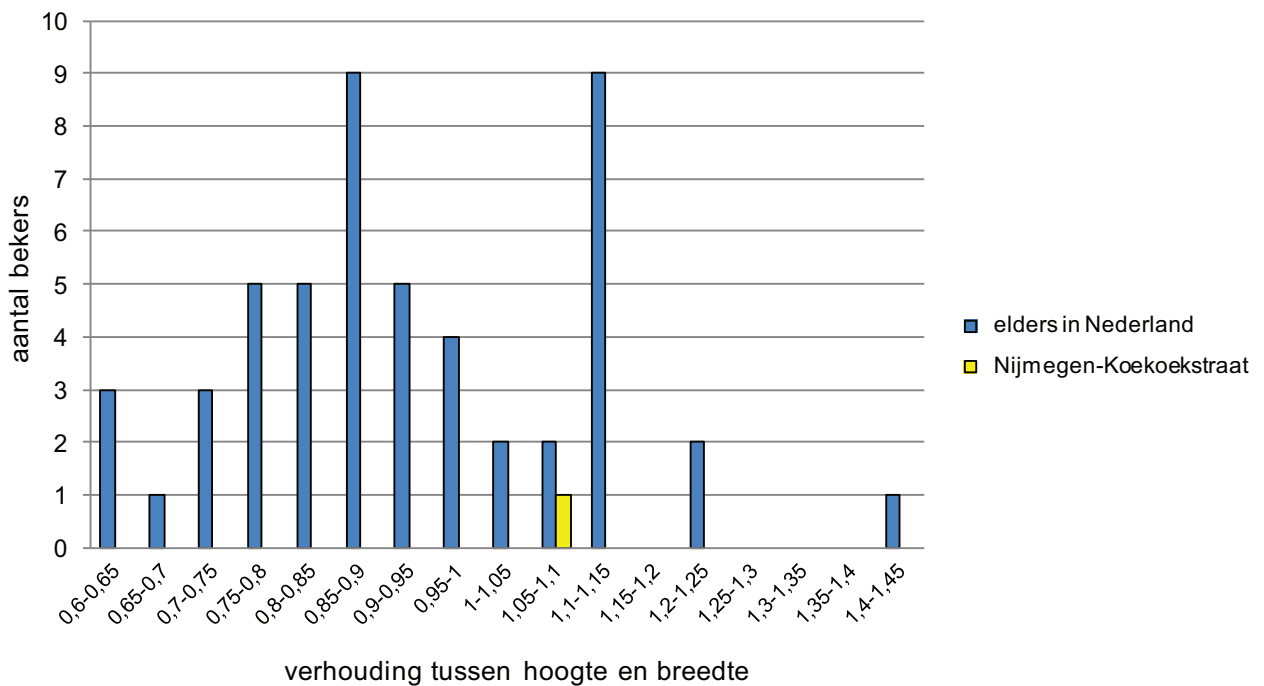

Fig. 7 - Verhouding tussen hoogte en grootste breedte bij Veluwe klokbekers uit Nederland die in de context van de Midden-Nederlandse Klokbekergroep zijn aangetroffen.

Qua versiering is elke Veluwe klokbeker uniek (vgl. Lanting, 2007-2008: 49). Zo ook het onderhavige geval uit de Koekoekstraat. Toch is er een nauwe verwantschap met een klokbeker die te Cuijk is opgegraven; deze site ligt hemelsbreed op ca. 10 km ten zuiden van Nijmegen-Koekoekstraat (Van der Beek, 2004: fig. 12; Fig. 8). Zowel wat versieringselementen betreft als vooral de wijze waarop zij zijn samengesteld, is de gelijkenis treffend, hoewel er op detailniveau wel enkele verschillen bestaan. Zo start bij de klokbeker uit Cuijk de versiering niet met een horizontale rij rechtop staande korte kerf spatellijnen. Voorts is bij deze beker onder de driehoeken op de schouder een enkele horizontale kerf spatellijn aangebracht, terwijl dit er bij de Nijmeegse klokbeker twee zijn. De voet van de eerstgenoemde pot is bovendien onversierd, in tegenstelling tot de laatstgenoemde. Ten slotte zij gewezen op de stand van de driehoeken (inclusief afgeknotte exemplaren en grote zigzaggen). De beker van de Koekoekstraat behoort binnen Nederland tot het selecte gezelschap van in totaal vijf stuks waarbij ze hangen. De meerderheid ($n = 10$), waaronder de genoemde beker uit Cuijk, heeft staande driehoeken. De aantallen zijn bepaald op basis van studies door Van der Beek (2004), Bursch (1933), Butler & Van der Waals (1966), Drenth & Hogestijn (2007), Drenth & Meurkens (2011), Lanting (2007-2008), Lanting & Van der Waals (1976), Van der Leeuw (1976) en Van Sprang (1993).

2.4. Datering

Hoewel de meningen over de oorsprong en ontwikkeling van de klokbekers in Nederland uiteenlopen,

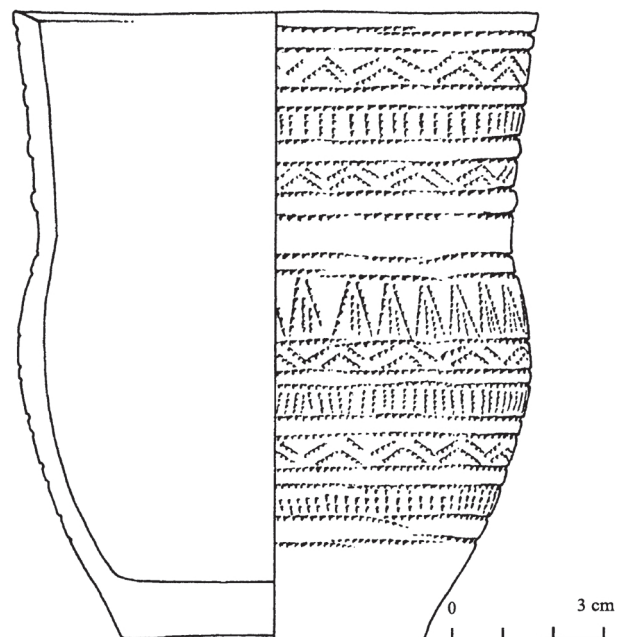

Fig. 8 - Veluwe klokbeker uit Cuijk. Naar Van der Beek, 2004.

is er toch in hoge mate eensgezindheid over de datering van de groep van Veluwse klokbekekers. Men vergelijkte in dit verband de studies van Drenth & Hogestijn (2007), Lanting (2007-2008) en Lanting & Van der Waals (1976). De Veluwse klokbekekers zouden in Nederland tijdens nagenoeg de gehele of de gehele Klokbekeercultuur courant zijn geweest.

Lanting (2007-2008: 49, 52) heeft over de chronologische betekenis van de variatie binnen de Veluwse klokbekekers het volgende geschreven: *Het is aannemelijk, maar moeilijk te bewijzen, dat de typologische indeling in 2ld, e en f ook enige chronologische betekenis heeft, en dat 2ld als eerste verschijnt en 2lf als laatste. Maar tegelijkertijd zal er sprake zijn geweest van een overlap van gebruikperiodes, zodat 2ld en e zeker naast elkaar hebben bestaan, evenals 2le en f. Of 2ld en f nog naast elkaar werden gebruikt, is niet na te gaan.*

Met deze woorden zet voornoemde onderzoeker de chronologische ideeën van Van der Waals & Glasbergen (1955: 24-26 en fig. 14) voort. Drenth & Hogestijn (2007: speciaal 100) menen echter dat er geen dwingende bewijzen zijn dat de verschillende Veluwse bekeertypen een sequentie in tijd representeren. Zij zijn er daarbij vanuit gegaan dat op grond van de lengte-breedteverhouding de varianten uit elkaar te houden zijn. De huidige studie toont evenwel hoe problematisch dit is.

Het zou, gezien de bovengenoemde verdeeldheid en indachtig de gememoreerde problematiek op het gebied van classificatie, mooi geweest zijn, indien voor het graf te Nijmegen-Koekoekstraat een ¹⁴C-datering beschikbaar zou zijn geweest. Maar helaas is dit niet zo, omdat in de grafkuil geen dateerbaar materiaal is aangetroffen. Er moet derhalve voor deze bijzetting als ouderdom ca. 2400-1900 v.Chr. worden aangehouden, overeenkomstig de datering die Lanting & Van der Plicht (1999-2000; 2000-2001) voor de gehele Klokbekeercultuur in Nederland geven.

2.5. Tot besluit: de identiteit van de dode(n)

Tot slot, wie is of zijn in het graf van de Nijmeegse Koekoekstraat ter aarde besteld? Bij afwezigheid van skeletresten is een antwoord lastig. In het voorafgaande is al vermeld dat de tot dusver ontdekte Nederlandse klokbekeergaven met onverbrande skeletten, lijksilhouetten en crematieresten indiceren dat de kans op één persoon het grootst is (zie in dit verband Drenth & Meurkens, 2011: tabellen 5.3, 5.4 en 5.10; Drenth & Schrijer, in voorbereiding; beide met verdere verwijzingen). Het blijkt dat onder deze graven individuele bijzettingen domineren. De uitzonderingen op deze regel zijn vier graven die elk de stoffelijke resten van twee personen bevatten.

Ervan uitgaande dat het inderdaad om een individuele bijzetting en, gezien het ontbreken van skeletresten, meer in het bijzonder om een inhumatie gaat, dan rijst de vraag welke leeftijd deze persoon had. Een definitief antwoord is opnieuw niet mogelijk. De dimensies van de grafkuil zijn misschien een aanwijzing voor een volwassene of adolescent, zo leert een vergelijking met de inhumatiegraven met skeletten en lijksilhouetten. Toch is terughoudendheid op zijn plaats. De groep van kindergraven is slechts vertegenwoordigd door één bijzetting, graf III te Molenaarsgraaf. De grootste lengte en dito breedte van deze grafkuil zijn achtereenvolgens ca. 1,2 m en ca. 0,8 m (Louwe Kooijmans, 1974: 260).

Uit de grootte van de klokbeke van Nijmegen-Koekoekstraat valt evenmin de leeftijd van de dode af te leiden. Uit een onderzoek door Drenth (2006: 213-214 en tab. 1) blijkt bijvoorbeeld niet de regel dat in Nederland ten tijde van de Klokbekeercultuur kinderen met kleine bekers en volwassenen met grote bekers uitgerust zijn.

Er zijn uit Nederland slechts twee fysisch-antropologisch onderzochte klokbekeergaven bekend waarvan de grafinventaris uitsluitend uit een klokbeke bestaat. Het ene graf is een

crematiebijzetting van een volwassen vrouw te Nijmegen-het Rooie Dorp (Smits, 1999; Van den Broeke & Van Enkevort, 2002: 3). De andere bijzetting is graf I te Molenaarsgraaf, waarin het skelet van hoogstwaarschijnlijk een jongen lag (Knip, in Louwe Kooijmans, 1974: 381; Louwe Kooijmans, 1974: 247, 249). Deze gegevens zijn een te smalle basis om het graf van de Koekoekstraat aan de hand van de klokbeker met zekerheid aan een geslacht toe te wijzen.

Eerder is reeds gememoreerd dat het vanwege de versterking van de bovengrond ongewis is of het graf van Nijmegen-Koekoekstraat een grafheuvelbijzetting dan wel een vlakgraf is. Dat is in zoverre jammer, omdat een tumulus over het algemeen een hogere sociale status aangaf dan een vlakgraf (Drenth & Lohof, 2005: 448). Voor beide funeraire vormen zijn voorbeelden te geven van grafinventarissen die uit slechts een klokbeker bestaan (Fig. 6). Daarmee wordt geen nieuw licht geworpen op de aard van het Nijmeegse graf. Bovendien maakt de genoemde verspreiding duidelijk dat zijn grafinventaris op zich geen hoge of lage sociale positie indiceert.

Te oordelen naar het meegegeven type klokbeker zou te Nijmegen zeer goed iemand van lokale dan wel regionale origine begraven kunnen zijn. Veluwe klokbekers zijn typisch voor de Midden-Nederlandse klokbekergroep zoals die door Lanting (2007-2008) is onderscheiden (Fig. 9). Nijmegen valt binnen het verspreidingsgebied van deze groep.

Dankwoord

Voor de totstandkoming van dit artikel willen wij M. Hoppel, R. Mols en R. Reijnen bedanken voor de vervaardiging van de figuren 1 tot en met 5 alsmede 8 en 9 (achtereenvolgens de nummers 5, 8 en 9, 1 tot en met 3 en 4). Verder zijn wij G.L. Williams erkentelijk voor de correctie van de Engelse samenvatting.

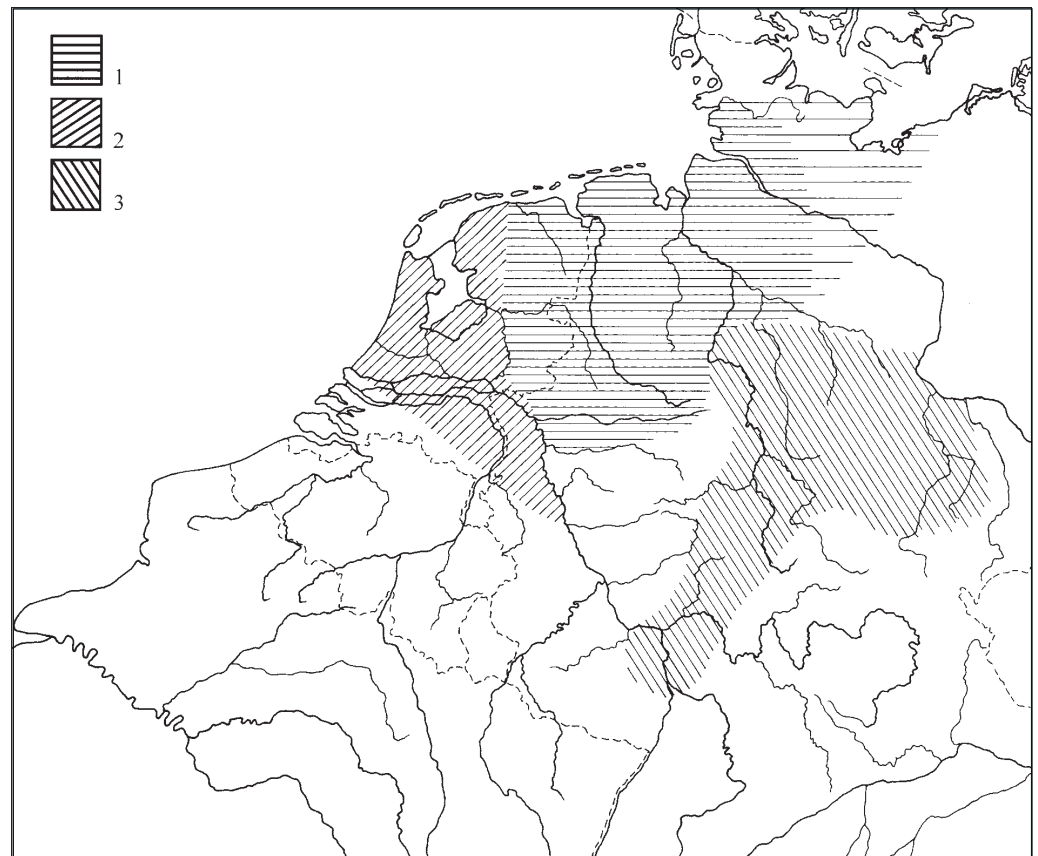

Fig. 9 - Verspreidingsgebieden van regionale groepen binnen de Klokbekercultuur in Nederland. 1. NO-Nederlandse/NW-Duitse Klokbekergroep; 2. Midden-Nederlandse Klokbekergroep; 3. Verspreidingsgebied van de klokbekers met één of twee metopenzones van de Saksisch-Thüringse groep, inclusief bekers van type Ober-Olm. Naar Lanting, 2007/2008.

Bibliografie

- BURSCHE F. C., 1933. *Die Becherkultur in den Niederlanden*. Oudheidkundige Mededeelingen van 's-Rijksmuseum van Oudheden, XIV, Marburg: 39-123.
- BUTLER J. J. & VAN DER WAALS J. D., 1966. Bell Beakers and Early Metal-working in the Netherlands. *Palaeohistoria*, XII: 41-139.
- DRENTH E., 2006. Eén of twee graven van de Klokbeercultuur te Ede, gem. Ede, prov. Gelderland (NL). *Notae Praehistoricae*, 26: 211-215.
- DRENTH E. & HARMSEN C., in voorbereiding. Het klokbeercgraf. In: HARMSEN C. red., *Een klokbeercgraf en nederzettingssporen uit de bronstijd, ijzertijd en de Romeinse tijd*. Archeologisch onderzoek aan de Koekoekstraat-Kievitstraat in Nijmegen. Archeologische Berichten Nijmegen, Nijmegen.
- DRENTH E. & HERMSEN I., 2011. Three is a crowd. Een grafveldje van de Klokbeercultuur te Wijchen-Bijsterhuizen (prov. Gelderland, NI). *Notae Praehistoricae*, 31: 213-237.
- DRENTH E. & HOGESTIJN J. W. H., 2007. Bekers voor Bakker. Nieuwe ideeën over de oorsprong en ontwikkeling van klokbeers in Nederland. In: BLOEMERS J. H. F. red., *Tussen D26 en P14: Jan Albert Bakker 65 jaar*, Amsterdam: 33-146.
- DRENTH E. & LOHOF E., 2005. Heuvels voor de doden. Begraving en grafritueel in beertijd, vroege en midden-bronstijd. In: LOUWE KOOIJMANS L. P., VAN DEN BROEKE P. W., FOKKENS H., VAN GIJN A. L. red., *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam: 433-454.
- DRENTH E., JELSMAN J. & SCHRIJER E., 2013. Ein besondere Grabstätte der Glockenbecherkultur im Norden der Niederlande. In: KEGLER J. F. red., *Land der Entdeckungen. Die Archäologie des friesischen Küstenraums*, Aurich: 234-237.
- DRENTH E. & MEURKENS L., 2011. Laat-Neolithische graven. In: HAMBURG T., LOHOF E. & QUADFLIEG B. red., *Bronstijd opgespoord*. Archeologisch onderzoek van prehistorische vindplaatsen op het Bedrijvenpark H2O – plandeel Oldenbroek (Provincie Gelderland), Archol rapport, 142 alsmede ADC rapport, 2627, Leiden/Amersfoort: 197-276.
- DRENTH E. & SCHRIJER E., in voorbereiding. *Een klokbeercgraf te Eelde-Groote Veen* (werktitel).
- HARMSEN C., 2012. *Nederzettingssporen en graven aan de Nijmeegse Marialaan*. Archeologische Berichten Nijmegen, Rapport 28, Nijmegen.
- HARMSEN C. red., in voorbereiding. *Een klokbeercgraf en nederzettingssporen uit de bronstijd, ijzertijd en de Romeinse tijd*. Archeologisch onderzoek aan de Koekoekstraat-Kievitstraat in Nijmegen. Archeologische Berichten Nijmegen, Nijmegen.
- HEUNKS E., in voorbereiding. Paleogeografische en bodemkundige beschrijving. In: HARMSEN C. red., *Een klokbeercgraf en nederzettingssporen uit de bronstijd, ijzertijd en de Romeinse tijd*. Archeologisch onderzoek aan de Koekoekstraat-Kievitstraat in Nijmegen, Archeologische Berichten Nijmegen, Nijmegen.
- LANTING J. N., 2007-2008. De NO-Nederlandse/NW-Duitse klokbeercgroep: culturele achtergrond, typologie van het aardewerk, datering, verspreiding en grafritueel. *Palaeohistoria*, 49/50: 11-326.
- LANTING J. N. & VANDER PLICHT J., 1999-2000. De ¹⁴C-chronologie van de Nederlandse pre- en protohistorie, III: Neolithicum. *Palaeohistoria*, 41/42: 1-110.
- LANTING J. N. & VANDER PLICHT J., 2000-2001. De ¹⁴C-chronologie van de Nederlandse pre- en protohistorie, IV: bronstijd en vroege ijzertijd. *Palaeohistoria*, 43/44: 117-262.
- LANTING J. N. & VAN DER WAALS J. D., 1976. Beaker Culture relations in the Lower Rhine Basin. In: LANTING J. N. & VAN DER WAALS J. D. red., *Glockenbechersymposium Oberried 1974*, Bussum/Haarlem: 1-80.
- LOUWE KOOIJMANS L. P., met een bijdrage van KNIP A. S., 1974. *The Rhine/Meuse Delta. Four Studies on its Prehistoric Occupation and Holocene Geology*. Analecta Praehistorica Leidensia, VII, Leiden.
- MODDERMAN P. J. R., 1959. Twee Veluwe klokbeers van de Byvanck, gem. Berg (Gelderland). *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 9: 285.
- MODDERMAN P. J. R., 1962/1963. De verspreiding van de Beerculturen op de Veluwe. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 12-13: 7-24.
- RYE O. S., 1988. *Pottery Technology. Principles and Reconstruction*. 2^e druk, Manuals on Archeology, 4, Washington.

SMITS E., 1999. *Ongepubliceerd rapport zonder titel over Nijmegen 'Rode Dorp'; het onderzoek van de crematieresten.* s.l.

TUYN W. N., 1978. De klokbekers van Hernen (Gelderland). *Westerheem*, XXVII: 235-237.

VAN DER BEEK Z., 2004. An ancestral way of burial. Late Neolithic graves in the southern Netherlands. In: BESSE M. & DESIDERI J. red., *Graves and Funerary Rituals during the Late Neolithic and the Early Bronze Age in Europe (2700-2000 BC). Proceedings of the International Conference held at the Cantonal Archaeological Museum, Sion (Switzerland) October 4th-7th 2001.* British Archaeological Report International Series, 1284, Oxford: 157-194.

VAN DEN BROEKE P. W. & VAN ENCKEVORT H., 2002. *Graven door de tijd.* Ulpia Noviomagus, 8, Gemeentelijk archeologische onderzoek in Nijmegen, Nijmegen.

VAN DER LEEUW S. E., 1976. Neolithic Beakers from the Netherlands: the potter's point of view. In: LANTING J. N. & VAN DER WAALS J. D. red., *Glockenbechersymposium Oberried 1974*, Bussum/Haarlem: 81-140.

VAN DER WAALS J. D. & GLASBERGEN W., 1955. Beaker types and their distribution in the Netherlands. Intrusive types, mutual influences and local evolution. *Palaeohistoria*, IV: 5-46.

VAN SPRANG A., 1993. *Wat aarde bewaarde. Uit de voorgeschiedenis van Ermelo en omgeving.* Ermelo.

Summary

During the excavation of a Roman cemetery at Nijmegen-Koekoekstraat (province of Gelderland, the Netherlands) a burial of the Bell Beaker Culture was encountered. No traces of a corpse were found, presumably due to poor preservation circumstances. As burnt bone would have survived thanks to its persistence, inhumation is very plausible, however. Judging from the grave's dimensions and other burials from the Netherlands with better preservation conditions it most likely concerns the interment of one person in crouched position. It is unclear whether the burial at Nijmegen-Koekoekstraat had originally been covered by a barrow. A mound may have disappeared owing to postdepositional processes, but alternatively the original situation may have been that of a flat grave. The only grave gift that was discovered is a bell beaker of the Veluwe type. Unfortunately this vessel does not allow for a dating more precise than somewhere between 2400-1900 BC. Other chronological indicators are absent. Typologically, the beaker is characteristic of the central Dutch Bell Beaker group, whose distribution area covers among other parts the region in which Nijmegen-Koekoekstraat is located. The interred is therefore presumably of local/regional origin.

Keywords: Nijmegen, prov. Gelderland, Netherlands, burial, Late Neolithic, Bell Beaker Culture, bell beakers of Veluwe type, typology.

Samenvatting

Tijdens de opgraving van een Romeins grafveld te Nijmegen-Koekoekstraat (provincie Gelderland, Nederland) kwam een graf van de Klokbekercultuur te voorschijn. Sporen van een lijk werden niet gevonden, vermoedelijk als gevolg van de slechte conserveringsomstandigheden. De afwezigheid van verbrand bot, dat bijzonder resistent is, duidt op een inhumatie. Te oordelen naar de afmetingen van de grafkuil en beter bewaard gebleven klokbekergraven elders in Nederland is vermoedelijk te Nijmegen-Koekoekstraat één persoon met opgetrokken knieën begraven. Of dit graf oorspronkelijk door een grafheuvel bedekt was, is onduidelijk. Een heuvel zou door postdepositionele processen verdwenen kunnen zijn. Maar anderzijds is een vlakgraf niet uit te sluiten. Slechts één grafgift werd ontdekt: een Veluwse klokbeker. De pot kan niet scherp gedateerd worden. Omdat andere chronologische indicatoren ontbreken, moet het graf dienovereenkomstig ergens tussen ca. 2400-1900 v.Chr. geplaatst worden. Typologisch is de klokbeker karakteristiek voor de Midden-Nederlandse klokbekergroep, waarvan het verspreidingsgebied onder meer de regio bestrijkt waarin Nijmegen-Koekoekstraat is gelegen. De begravene is daarom vermoedelijk van lokale of regionale origine.

Trefwoorden: Nijmegen, provincie Gelderland, Nederland, graf, Laat-Neolithicum, Klokbekercultuur, Veluwse klokbekers, typologie.

Erik DRENTH
Torenstraat, 4
NL - 3811 DJ Amersfoort
drenth.erik@gmail.com

Carmen HARMSSEN
Bureau Archeologie en Monumenten gemeente Nijmegen
Postbus 9105
NL - 6500 HG Nijmegen
c.harmsen@nijmegen.nl